

MESIJANSKA IDEJA U NOVOVEKOVNOM JUDAIZMU

Apstrakt: Razmatrajući mesijansku ideju u novovekovnom judaizmu, autor se usredsređuje na šabatajski pokret. On ispituje društveno-istorijske i psihološke razloge koji su omogućili masovno prihvatanje Šabataja Cvija za mesiju, kao i ostajanje vernim tom uverenju čak i kada je on izneverio velika očekivanja, neočekivano prešavši u islamsku veru. Mladi rabin Natan iz Gaze, oslanjajući se na Lurijinu kabalu, ne samo što je ubedio jevrejski narod u to da je Šabataj Cvi dugo očekivani mesija nego je i ponudio teorijsko opravdanje njegove navodno prividne izdaje. Opravdanje sablažnjivog ponašanja Šabataja Cvija, koji je bio manijakalno-depresivna osoba, vodilo je kod ekstremnih šabatajaca do uverenja o svetosti greha, čime je mesijanska ideja u novovekovnom judaizmu izobličena do krajnje grotesknosti.

Ključne reči: mesijanska ideja, judaizam, šabatajski pokret, kabala, svetost greha, Šabataj Cvi, Natan iz Gaze.

Mesijanska ideja je postepeno, tokom izuzetno dugog vremenskog razdoblja, uobličavana u jevrejskom narodu. Iako se teološki termin Mesija javlja relativno kasno, tek u I veku pre Hrista, ideja spasitelja, osobe koja će kao Božji namesnik obezbediti jevrejskom narodu život u miru, slobodi i blagostanju, razvijala se gotovo čitav milenijum, dobijajući tokom vremena nova značenja.¹ Izraz „mesija“ (pomazanik) u širem smislu odnosi se na jevrejske vladare koji su pre stupanja na tron bili pomazivani. Činom pomazanja preobražavalo bi se biće budućeg vladara, na njega bi silazio duh Božji, čime bi mu bio omogućen privilegovan odnos sa Bogom. Međutim, često se dešavalo da „sluga Božji“ izneveri dodeljenu misiju, tako da se izraz „mesija“ suzio na idealnog vladara. Današnje, uže značenje

¹ O samoj mesijanskoj ideji i njenom razvoju, vidi: Adalbert Rebić, *Središnje teme Starog zavjeta*, Zagreb 1996, str. 228–242, kao i E. Dassmann – G. Stemberger (priř.), *Der Messias*, u: *Jahrbuch für Biblische Theologie* 8 (1993). Za razliku od hrišćanstva, u ortodoksnom judaizmu Mesija nije poprimio bogočovečanske osobine. Pravi spasitelj jevrejskog naroda je isključivo Jahve, dok je Mesija samo čovek koji mu kao oruđe ili sluga pomaže.

pojma mesije nastalo je nakon propasti judejske države i Davidove dinastije, kada je najveći deo jevrejskog naroda odveden u vavilonsko ropstvo. U toj teškoj situaciji, sveštenici i proroci idealizuju vladavinu kralja Davida, budeći nadu da će se, makar u dalekoj budućnosti, pojaviti Davidov naslednik i, nakon što obnovi jevrejsku državu, uspostaviti mesijansko vreme sveopšteg mira, ljubavi i pravde. Budući da i posle povratka iz vavilonskog ropstva nije bilo realnih uslova za očekivanje skorije obnove jevrejske države, sasvim je prirodno što je nekadašnja kraljevska ideologija Davidove loze poprimila eshatološke crte. Rastuća uloga sveštenika i proroka u jevrejskoj zajednici, lišenoj monarha, uslovila je i promenu u figuri Mesije. Predstava uzornog vladara dopunjena je time što se Mesiji sada pripisuje i sveštenečko i proročko obeležje.² Pored toga, proroci su svojim univerzalizmom doprineli da se Mesiji dodeli svetsko-istorijska uloga. Njegov zadatak više nije ograničen samo na obnovu jevrejske države, pa ni na vladavinu jevrejskog naroda, već na stvaranje uslova za spasenje svih ljudi.

Mesijanska očekivanja u jevrejskom narodu bila su veoma živa u I veku pre Hrista. Apokaliptička književnost budila je nadu da postojeće velike nevolje, kao i moralna i duhovna posrnulost ljudi, najavljuju dolazak Mesije, jer Spasitelj će se, navodno, pojaviti kada zlo dosegne kulminaciju.³ Mada je vreme dolaska Mesije predstavljalo čak i za anđele nedostupnu tajnu, u narodu je, pod uticajem apokaliptičkih spisa, narastalo uverenje da se približio trenutak oslobođenja od rimske vlasti. Uprkos tome što su bila prisutna različita shvatanja o karakteru mesijanskog vremena, uglavnom je postojala saglasnost da će dolasku Mesije, koji će se roditi u Vitlejemu i biti Davidov potomak, prethoditi delatnost proroka Ilije, kako bi se narodnim pokajanjem pripremio put za misiju Spasitelja. No, uprkos grozničavom očekivanju tolikih generacija, kada se Mesija zaista pojavio u liku Isusa Nazarećanina, većina Jevreja, pogotovo onih učenih, nije ga prepoznala. Uprkos brojnim proročkim naznakama, ograničivši se na usko, nacionalističko-političko shvatanje Mesije,

² Zanimljivo je da Kumranski rukopisi, koje su najverovatnije sastavili eseni, govore o dvojici mesija (svešteniku i kralju), pri čemu prvenstvo dodeljuju Mesiji-svešteniku.

³ Za razliku od apokaliptičara, rabini su uvereni da ljudska zloća odlaže dolazak Mesije, dok ga molitva, post i strogo poštovanje propisa Tore ubrzava. Kada bi se svi Jevreji, makar na trenutak, uzdržali od greha, Mesija bi odmah došao.

sputani legalističkim rabinskim duhom, nisu bili prijemčivi za Hristovu univerzalnu misiju spasenja. Ne samo što su razapeli Hrista, nego je i većina jevrejskog naroda, uprkos Duhom Svetim nadahnutom delatnošću apostola, ostala tvrdokorna u odbijanju pokajanja i priznavanja Isusa za Mesiju, tj. Hrista.

Ne prihvativši pravog Mesiju, Jevreji nisu odustali od mesijanske ideje. Naprotiv, upravo vođeni njome podigli su više neuspješnih ustanaka protiv Rimljana, verujući da ih predvodi upravo Mesija. Nakon što je 135. godine ugušena pobuna pod vođstvom Simona bar Kohbe, za koga se verovalo da je Mesija koji će izbaviti jevrejski narod⁴, Rimljani su savršeno sa zemljom Jerusalim, sagradivši na njegovom mestu grad Elija Kapitolina, u koji nije smela da kroči jevrejska noga. U situaciji ropstva i rasejanja, razorenog Hrama, čak povremene zabrane propovedanja judaizma, rabini, duhovni nasljednici fariseja, uredivši Mišnu, insistirali su na strogo poštovanju propisa Tore kao jedinom načinu da se sačuva identitet i opstane u neprijateljskom okruženju. Rabini su se u to vreme, a i još dugo posle neprijatnih iskustava sa mesijanskim ustancima, na svaki način trudili da potisnu mesijansku ideju koja je optuživana da donosi samo nevolje.⁵ Iako potisnuta, mesijanska ideja je isuviše duboko bila ukorenjena u svesti jevrejskog naroda da bi tek tako iščilila. Nepokolebiva vera u Mesiju, spasitelja koji će Jevreje izbaviti iz nevolja, vratiti u Obećanu zemlju, podići razoreni Hram i uspostaviti mesijansko doba, tokom vekova progonstva pritajeno je čekala pogodne uslove za realizaciju. Mada je povremeno slabila, ona je uvek iznova podgrevana čežnjom za izbavljenjem, nadom da Bog nije

⁴ Da je u to verovao i on sâm, svedoči njegova promena imena u Bar Kohba (Sin zvezde), što je prepoznatljiva aluzija na mesijanske stihove iz Starog zaveta (IV knjiga Mojsijeva 24, 17), gde se govori o zvezdi koja će izaći iz Jakova i pobediti neprijatelje jevrejskog naroda. Zanimljivo je da je i rabin Akiba, najznamenitiji jevrejski mudrac tog vremena, priznao Simeona bar Kohbu za Mesiju, pridruživši se ustaničkom pokretu.

⁵ Zanimljivo je da je slutnja o tome da Mesija može doneti nevolje svom narodu prisutna i tokom rasprave sveštenika i fariseja u Sinedrionu o Isusu Hristu: „Ovaj čovek čini mnoga znamenja. Ako ga ostavimo tako, svi će poverovati u njega, pa će doći Rimljani i uzeti nam i zemlju i narod.“ (Jn. 11, 48) Strahujući da bi mesijanska euforija mogla da podigne Jevreje na ustanak, kao što je to bio slučaj kada su sledili tobožnjeg Mesiju Judu Galilejca, što bi neizbežno izazvalo odmazdu Rima, prvosveštenik Kajafa je zaključio da je „bolje da jedan čovek umre za narod, a ne da sav narod propadne“ (Jn. 11, 50).

napustio svoj izabrani narod. Doduše, neprijatna iskustva sa lažnim mesijama, kao i rabinska upozorenja, sugerisali su potrebu za oprezom i uzdržanošću. Zbog toga osobe koje su se povremeno javljale predstavljajući se kao obećani spasitelji, uglavnom nisu nailazile na neki veći odjek kod svojih sunarodnika. S pravom su smatrane kao umno poremećene ili prelešćene.⁶

Ipak, uoči 1666. godine, verovatno i zbog tri šestice, koje su neke ezoterijske grupe tumačile kao izuzetno povoljan broj, jevrejski narod je obuzelo uverenje da se najzad pojavio pravi Mesija. Oni su, uprkos svim gorkim iskustvima, neočekivano lako poverovali samoproklamovanom Mesiji Šabataju Cviju, koji je 31. 5. 1665. u Gazi, na nagovor mladog rabina Natana, u stanju egzaltiranosti, objavio svoju iskupiteljsku misiju. Nakon što je njegov prorok i ideolog Natan iz Gaze odaslao radosnu vest jevrejskim zajednicama širom Evrope i Otomanskog carstva, euforično raspoloženje obuzelo je najveći deo Jevreja, bez razlike u odnosu na stalež i obrazovni nivo. Pri samoj pojavi Šabataja Cvija, u gradovima Turske jevrejske mase bi padale u trans. Putujući „proroci“ dodatno su podgrevali već usijano raspoloženje, tvrdeći da su imali vizije o krunisanju Šabataja Cvija za vladara Izraela. U nekim jevrejskim sredinama, poput Poljske i Litvanije, gde je samo doprla vest o tobožnjem Mesiji, priređivane su litije u njegovu čast. Poslovično marljivi Jevreji ostavljali su svoje svetovne poslove i uzbuđeno govorili o Mesiji, a oni lakoverniji, rasprodavši svoju imovinu, okupljali su se u lukama, čekajući signal za masovan povratak u Obećanu zemlju. U tako, naelektrisanj atmosferi, oslanjajući se na Natanovu viziju kako navodno svrgava sultana sa prestola, Šabataj Cvi kreće za Carigrad, uveren u svoje mesijansko poslanje. Mada je odmah po dolasku u Carigrad 6. februara 1666. uhapšen i zatvoren u Galipoljsku tvrđavu, vera u njegovu misiju nije slabila. Na hiljade jevrejskih hodočasnika odlazilo

⁶ Nekada su samozvane mesije bile umno poremećene osobe, a katkad su to bili obični prevaranti i avanturisti koji su svesno iskoristavali mesijansku žudnju jevrejskog naroda. U XVI veku David Reubini i Solmon Molho uspeli su ne samo da prikupe znatnu sumu novca od svojih sunarodnika nego i da dobiju naklonost pape Klimenta VII za nameravani rat protiv Turaka. Međutim, u Regenzburgu nisu uspeli da nagovore Karla V da naoruža jevrejski narod za oslobodilačku borbu protiv Turske. Najpre su bačeni u tamnicu, a kasnije spaljeni na lomači. Mesijansko carstvo, koje su predvideli za 1540. godinu, ostalo je puka maštarija. Vidi: Dejvid Dž. Goldberg, Džon D. Rejner, *Jevreji. Istorija i religija*, Beograd 2003, str. 129.

je da ga poseti i učestvuje u obredima pokajanja.⁷ No kada je Šabataj Cvi najzad izveden pred sultana i stavljen pred izbor smrti ili prelaska u islam, nesuđeni Mesija, koji se potpisivao sa „Ja sam Gospod tvoj Bog, Šabetaj Cvi“⁸, koji je čak verovao da će samog sultana preobratiti u jevrejsku veru, neočekivano je, očito u stanju depresije, izabrao otpadništvo. Bio je to veliki šok za jevrejski narod. Mnogi u nevernici nisu mogli da poveruju u takav neočekivan obrt. Činilo im se da je nemoguće da bi se Svevišnji na tako surov način poigrao sa svojim izabranim narodom.⁹ Za razliku od onih koji su se, budući da nije bilo priželjkivanog novog preokreta, postepeno budili iz mesijanskog sna, i dalje je bilo onih koji su bili ubedeni da se iza čina izdaje ipak krije nekakav dublji smisao. To uverenje osnažio je Natan iz Gaze, tvrdeći da je Šabatajevo otpadništvo zapravo samo prividno, da on tim činom nastavlja i produbljuje svoju odsudnu borbu sa silama zla. Oslanjajući se na kabalističko učenje Jichaka Lurije i delimično ga prefurmulišući, Natan je uveravao svoje delimično pokolebane sunarodnike da je Mesija morao da siđe na samo dno, u najdublje carstvo mraka, da bi oslobodio rasute božanske iskre.¹⁰ Otuda je njegovo preobraćenje u islam samo spoljašnje, ne izdaja već čin žrtvovanja. Po Natanu, Šabataj Cvi nastavlja svoju misiju, iznutra pobeđujući svet zla i tame. Osnaženi takvim objašnjenjem,

⁷ O raspoloženju punom mesijanskog iščekivanja dovoljno svedoče sledeći redovi: „Post na dan njegovog rođendana, 9. avgusta, postao je zvanični praznik, a Natan iz Gaze objavio je posebnu liturgiju u kojoj je trebalo da se ubrza dolazak spašenja.“ (*Isto*, str. 130.)

⁸ Vidi: Karen Armstrong, *Istorija Boga*, Beograd 1995, str. 362. Neki autori ime Šabataja Cvija navode kao Šabetaj Cevi ili Sevi.

⁹ Suština duboke privrženosti nesuđenom Mesiji može se, po Šolem, sažeti u sledećim rečima: „Nepojmljivo je da bi se sav Božji narod iznutra prevario.“ Trideset godina nakon Šabatajeve konverzije jedan od njegovih pristalica postavlja pitanje: „A kako je moguće da sav Izrael bude prevaren, osim ako to nije deo nekog velikog božanskog plana?“ Vidi: Gerschom Schollem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, New York 1971, str. 88–9.

¹⁰ Natanovo objašnjenje podseća na drevni gnostički mit o sudbini iskusiteljeve duše. Iako nema dokaza o eventualnom uticaju, zapanjujuća je sličnost sa gnostičkom školom ofita, u čijem ezoteričnom učenju središnje mesto zauzima simbolika zmije. „Sveta zmija“, kako Natan naziva dušu Mesije, u dubinama bezdana, carstvu mraka i zla, bori se sa zmijama i zmajevima, tj. demonskim silama. Tek kada se odigra proces usavršavanja i duša Mesije oslobodi tamnice mraka zajedno sa zarobljenim iskrama svetlosti, duša Mesije će se pokazati i ovostranom svetu u svom fizičkom ovaploćenju.

oko 250 jevrejskih porodica u Turskoj i Grčkoj sledilo je primer svog Mesije i prešlo u islam, potajno ostajući verne judaizmu.

Mada bi se moglo očekivati da će mesijansko nadanje naglo splasnuti, pa čak i zamreti nakon razočaravajućeg postupka navodnog Mesije, to se ipak nije dogodilo. Štaviše, uprkos pokušaju vodećih rabina da osveste mase, još nekoliko godina otvoreno je propagirana misteriozna mesijanska uloga Šabataja Cvija. Ali, „pošto se očekivani trijumfalni povratak Šabataja Cvija iz sfere nečistote nikako nije ostvarivao“, nekada opšteprihvaćeno šabatajstvo suzilo se na sektaški pokret, „koji je svoj propagandistički rad obavljao u tajnosti“. ¹¹ Dok su rabini uništavali pisane tragove o Šabataju i proganjali svaku uspomenu na njega, ne mali broj Jevreja javno je ispovedao tradicionalno učenje, a potajno i dalje očekivao da će se ipak uskoro otkriti tajna Šabatajevog mesijanskog poslanja. Čak i nakon što je navodni Mesija umro kao lojalni musliman 1676. godine, odanost njemu nije iščilela, jer se verovalo da će se on uskoro reinkarnirati kao Mesija. ¹² Čeznja za mesijanskim dobom bila je jača od surove realnosti.

Na prvi pogled teško je razumeti ovo, po Šolem, „najtragičnije poglavlje novije jevrejske verske istorije“ ¹³. Kako je bilo moguće da se osoba poput Šabataja Cvija, za koju se s pravom pretpostavlja da je bila manijakalno-depresivna ¹⁴, nametne kao Mesija? Šta je to bilo toliko privlačno u čoveku koji je kršenjem propisa Tore s blažnjavao ne samo rabine nego i narod, te je zbog toga 1656. proturan iz Smirne? Uostalom, uprkos povremenim tvrdnjama, dok se nalazio u euforičnom stanju, da je Mesija, ni on sâm nije bio čvrsto uveren u to. Nema sumnje da je odlučujuću ulogu u njegovom životu odigrao mladi rabin Natan iz Gaze, da bi bez njega Šabataj „ostao je-dan od mnogih anonimnih entuzijasta svog pokolenja koji su, u

¹¹ Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, Čačak, Beograd 2006, str. 274.

¹² Zanimljivo je da je Šabatajeva udovica proglasila Jakoba Kverida, vođu Jevreja preobraćenih u islam, koji je 1689. otišao na hadžiluk u Meku, za reinkarnaciju svog supruga.

¹³ *Isto*, str. 271.

¹⁴ Po Šolem, naravi Šabataja Cvija „nije nedostajalo nijedno obeležje manič-no-depresivne psihoze koja nabrajaju standardni psihijatrijski priručnici“. Međutim, stanja maničnog uzbuđenja koja su se smenjivala sa napadima duboke potištenosti „njegove pristalice tumačiće ne kao posledice bolesti, već kao stanja duha izazvana nebeskim dejstvima“ (*Isto*, str. 264).

godinama posle velike katastrofe pogroma pod Hmeljnickim 1648, nejasno sanjarili o mesijanskom pozivu, a da niko na njih nije obraćao pažnju¹⁵. Verovatno bi to ostala samo Šabatajeva fiks-ideja da nije odlučio da poseti Natana, za koga se pričalo ne samo da se bavi egzorcizmom nego i da je prosvetljena osoba. Naime, pošto su se u njegovom duševnom životu periodi euforičnog ushićenja smenjivali sa depresivnim fazama, Šabataj je strahovao da je opsednut demonima, te stoga, „kako bi svojoj duši pronašao mir“¹⁶, odlazi u posetu Natanu. Ovaj mladi rabin doživeo je prethodno nesvakidašnje duševno stanje i čvrsto verovao da je poput drevnih proroka imao viziju Boga, štaviše da mu je dodeljena proročka misija. U toj viziji Natan je ugledao i Šabatajev lik, što ga je dovelo do nepokolebivog uverenja da se zaista radi o dugo očekivanom Mesiji. O sadržaju ovog neobičnog događaja, koji se odigrao tokom dugog posta, svedoči Natanovo pismo iz 1676: „Predan svetosti i čistoti, zatvoren u odvojenu sobu, sav u suzama dovrših jutarnju molitvu, i tada me pohodi duh, kosa mi se nakostreši a kolena zaklecaše, i videh merkavu, i čitav dan i čitavu noć imah vizije Boga, i bejah udostojen pravog proroštva, kao svaki drugi prorok, tako što mi se obrati glas, ovako počinjući: ' Tako govori Gospod'. I beskrajno jasno moje srce vide kome je okrenuto moje proroštvo (to jest Šabataju Cviju); do dana današnjeg više nisam imao tako veličanstvenu viziju, ali sam je krio u srcu sve dok se u Gazi Iskupitelj nije pokazao i proglasio se za Mesiju; tek tada mi je anđeo dopustio da obznamim ono što sam video“¹⁷. To svoje uverenje, proisteklo iz tobožnje proročke vizije, koja je po svemu sudeći bila plod prelesti nastale usled nedovoljne čistote duše, Natan je uspeo da prenese na nesigurnog Šabataja Cvija i ubedi ga da se javno proglasi za Mesiju.

Ali i dalje ostaje pitanje zašto je većina jevrejskog naroda olako poverovala u tako nešto, a pogotovo zašto je ostala privržena navodnom Mesiji čak i nakon njegovog otpadništva? Odgovor verovatno treba tražiti u idejnoj i društveno-istorijskoj pozadini ove tragikomične epizode. Naime, nova kabala, pogotovo Lurijina, koja je u sebe ugradila mistično značenje progonstva, prilično se ukoreni-

¹⁵ *Isto*, str. 267.

¹⁶ *Isto*, str. 268.

¹⁷ Navedeno prema: Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticismza*, str. 267–8.

la u najširim slojevima jevrejskog naroda. Nekada posed malobrojnih ezoterijskih posvećenika, postala je rasprostranjena i među običnim ljudima. Razlog za preobražaj kabale od tajnog, ezoterijskog učenja u popularnu doktrinu valja tražiti u progonu Jevreja iz Španije 1492.¹⁸ Za duboku patnju Jevreja, uzrokovanu progonstvom, filozofija i racionalistička teologija nisu mogle da ponude utehu. Intelektualistički pristup Bogu, koji je odlikovao Aristotelovu filozofiju, u takvoj situaciji zvučao je suvoparno i neuverljivo. Knjige jevrejskih filozofa su čak osuđivane kao „đavolje knjige“¹⁹ a *falsafa* optuživana „da je oslabila judaizam i razvodnila osećaj specijalne vokacije Izraela“.²⁰ Stoga ne čudi što je u jevrejskim kulturnim krugovima tog vremena kabala izgledala superiorna u odnosu na racionalističku teologiju, pogotovo ako se ima u vidu da se nova kabala od misterije stvaranja okrenula na problem iskupljenja.²¹ Drevne apokaliptičke ideje, koje su u mukama i nevoljama videle najavu

¹⁸ Španija je bila zemlja u kojoj su Jevreji imali prilično dobre uslove za život, u kojoj je došlo do materijalnog blagostanja i procvata kulture. Međutim, vremenom je situacija počela da se pogoršava. Pritisak na njih da prihvate hrišćansku veru bivao je sve veći. Mnogi od Jevreja nisu mogli tome da odole, pa je 1391. desetine hiljada Jevreja, pre svega onih najbogatijih i najuticajnijih, primilo hrišćanstvo. Naravno, pošto se radilo o prisilnoj konverziji, mnogi od njih su javno ispovedali hrišćanstvo, a potajno ostali privrženi judaizmu. Iako su ovi preobraćenici u hrišćanstvo neko vreme imali čak povlašćeni društveni položaj, sredinom XV veka, verovatno usled zavisti a ne samo podozrenja, pritisak se sa onih koji su ostali verni judaizmu iznova okreće i prema njima. Inkvizicija počinje da vrši istragu protiv ovih konvertita, koji su od neprijatelja dobili pogrdan naziv „marani“ (svinje), zbog optužbi da se tajno drže svoje stare vere. Mnogi od njih su spaljeni na lomači, a imovina im je oduzeta. Uskoro se progon, neko vreme usredsređen na marane, iznova proširuje i na sve Jevreje. Da bi preobraćenici bili zaštićeni od „štetnog uticaja“ onih koji su ostali verni staroj veri, španski kraljevski par donosi 1492. edikt kojim se proteruju svi Jevreji iz njihove kraljevine. Skoro 150 hiljada Sefarda napustilo je Španiju, a među njima je bilo i marana. To progonstvo je bilo vrhunac antisemitizma, koji je obeležio XV vek u zapadnoj Evropi. Mnogi od prognanih pronaći će utočište u Otomanskoj imperiji. Neki će se nakon boravišta u balkanskim zemaljama uputiti za Palestinu. U Safedu biva osnovan duhovni centar iz kojeg će se razviti nova kabala, prilagođena potreba prebojevanja duboke rane progonstva.

¹⁹ Navedeno prema: Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, str. 228.

²⁰ Karen Armstrong, *Istorija Boga*, str. 292.

²¹ Mističke meditacije stare kabale o teogoniji i kosmogoniji uglavnom su vodile nemesijskom poimanju iskupljenja. Po Šolemu, kabalisti su bili okrenuti individualističkom putu „povratka u prvobitno jedinstvo, u strukturu koju je svet imao pre prve Satanine izdaje, s čijim su posledicama bili prinuđeni da poistovećuju u istorijski tok“ (Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, str. 224).

dolaska Mesije, iznova oživljavaju. Patnje progonstva počinju da se tumače kao porođajne muke predstojećeg mesijanskog doba. Bio je to način da se psihološki izdrži najveća katastrofa jevrejskog naroda nakon razaranja Hrama i proterivanja iz Izraela.²² Ako patnja progonstva nije bila samo posledica surovog kažnjavanja jevrejskog naroda za grehe, a pogotovo ako nije značila da je napušten od Boga, već je predstavljala predznak izbavljenja, mogao se naći smisao, toliko potreban da bi se u beskućništvu ponovo započelo od nule.

S pravom se može reći da Lurijina kabala, ma koliko ezoterijsko učenje bilo udaljeno od realnosti, nosi pečat progonstva. Tri ključne ideje njegovog učenja (*cimcum*, *ševira* i *tikun*) upućuju upravo na progonstvo u ontološkom smislu. Za razliku od stare kabale, koja je proces stvaranja tumačila kao linearnu emanaciju iz *En-sofa*, nespoznatljivog božanstva, Lurija smatra da je prvi čin *En-sofa* okrenut unutra a ne spolja. Božanstvo se, na neki način²³, povlači unutar samog sebe, skuplja se, sažima, ostavljajući praiskonski mistični prostor za emanaciju koja će uslediti. Ideja *cimcuma* (sažimanja, povlačenja Boga unutar sebe) je, po Šolem, „najdublji zamislivi simbol progonstva“.²⁴ Ako je već bilo neophodno da se Bog povuče u najdublju osamu, kako bi nastao prostor za stvaranje sveta²⁵, ako je Bog samom sebi nametnuo ontološko izgnanstvo, onda bi u očima Jevreja i istorijsko progonstvo njegovog izabranog naroda sigurno moralo da ima neki dublji smisao. U činu koji sledi nakon *cimcuma* Bog odašilje zrak svetlosti u ispražnjeni mistični prostor unutar samog sebe, čime započinje proces Božjeg samootkrivanja, odnosno stvaranja sveta. Komplikovanim procesom naizmenične emanacije i uviranja svetlo-

²² Zanimljivo je da su „neki kabalistički pisci davno pre 1492. tu godinu katastrofe najavili kao godinu iskupljenja“ (*Isto*, str. 224). Iznova se pokazalo kako su nesigurna i zavodljiva takva navodna proročanstva.

²³ Izrazi „na neki način“, „kao da“, „da tako kažemo“ i sl. sugerišu da se radi o metaforičnom prikazu mističnog procesa, koji se, nema sumnje, ne može do kraja racionalno objasniti. No, uprkos ovim ogradama, bilo je i onih koji su doslovno shvatali ono što je rečeno. Sukob među Lurijinim sledbenicima oko metaforičnog ili doslovnog tumačenja u velikoj meri se podudara sa borbom teističke i panteističke struje u kabali.

²⁴ *Isto*, str. 238.

²⁵ Učenje o *cimcumu* je omogućilo Luriji da izbegne panteističke konsekvence teorije emanacije i u teističkom duhu protumači biblijsko učenje o staranju sveta *ex nihilo*. Postavlja se pitanje otkuda svet, nešto različito od Boga, ukoliko je Bog sve i u svemu. Da bi Bog stvorio svet ni iz čega, bilo je potrebno da najpre stvori „ništa“, što je i učinio praiskonskim činom *cimcuma*.

sti nazad u Boga, koji podseća na udisanje i izdisanje²⁶, Lurija nudi metaforično objašnjenje kako nastanka sveta tako i zla u njemu.²⁷

Zanimljivo je da je i u metafori „prskanja posuda“ (*ševira*) sadržana ideja progonstva Boga, ovog puta izvan samog sebe. Naime, božanske iskre su se odvojile od svog izvora, te su zarobljene u haosu, tami zla. Nestao je sklad i u samom božanskom biću, sve je izgubilo svoje pravo mesto. Spasenje se sastoji u ponovnom uspostavljanju prvobitnog idealnog poretka. U tu svrhu Bog pribegava *tikunu*, tj. reintegraciji prvobitne celine. Bog nekadašnjih deset *sefira* pregrupiše u pet *parcufa*²⁸, a čovečanstvu dodeljuje ulogu pomoćnika u

²⁶ Za Lurijino ezoterijsko učenje karakteristično je zamišljanje čoveka kao mikrokosmosa a živog Boga kao makroantroposa. *En-sof* se manifestuje kao Adam Kadmon, a iz te hipostaze se nastavlja proces emanacije.

²⁷ Pre povlačenja božanstva unutar sebe postojao je sklad između još nediferenciranih Božjih „moći“. Ali nakon *cimcuma*, *Din* (Božji sud) odvaja se od drugih Božjih atributa, pre svega Milosrđa, i biva izbačen u prostor koji je *En-sof* napustio. Ovom svojevrsnom Božjom katarzom, izbacivanjem Gneva i Sudenja iz vlastitog bića, zapravo nastaje zlo. Ipak, Bog ne napušta prazan prostor unutar sebe. Trag njegove svetlosti ostaje i nakon što se Bog povukao. Iz ponoće božanske svetlosti biva emaniran Adam Kadmon, koji je prvo uobličjenje *En-sofa*, najavršenija manifestacija mišljenju nedostupnog božanstva. Iz usta, ušiju, nosa i očiju Adama Kadmona zrači svetlost, koja se diferencira u *sefire*. Da bi došlo do razlikovanja nekada jedinstvene božanske svetlosti, *sefire* moraju da budu pohranjene u nematerijalne posude, tzv. ljuštore. No nakon uspešnog izlivanja triju *sefira* u posude, dolazi do slamanja i rasprskavanja sledećih šest posuda, a u nešto manjoj meri i posude za poslednju *sefiru*, koja je vezana za *Šehinu* (Slavu Gospodnju). Mada je dublji razlog prskanja posuda neophodnost da se *sefire* očiste od ljuštura, koje potiču od sila zla iz bezdana, odnosno da budućim razdvajanjem svetla i tame zlo dobije zasebno postojanje, ipak je prskanje posuda poprimilo lik kosmičke katastrofe. Božanska svetlost se u vidu iskri rasula na sve strane. Jedan deo iskri se podigao uvis i vratio božanskom izvoru, ali je drugi deo zarobljen u haosu bezdana. Na taj način je dobro pomešano sa zlom.

²⁸ Za razliku od *sefira*, apersonalnih Božjih sila, opštih Božjih atributa, *parcufti* su božja „lica“. U svakom *parcuftu* se ispoljava celokupna Božja ličnost, doduše uvek pod vidom jednog specifičnog obeležja. Iz praiskonskog izvora *En-sofa*, kroz čelo Adama Kadmona, nakon razbijanja posuda, iznova zrači božanska svetlost koja se pregrupiše u nova uobličjenja, *parcufta*. Ne ulazeći u prikaz kompleksnog kabalističkog opisa ovog procesa, pomenimo samo da na taj način Lurija objašnjava uobličjenje živog Boga vere iz skrivenog, nedostupnog *En-sofa*. Dok je biblijski Bog ličnost, te mu se čovek može u molitvi obratiti, apersonalno božanstvo je čoveku nepristupačno, te zapravo predstavlja puku ezoterijsku konstrukciju. Među Lurijinim sledbenicima je ipak nastupilo razilaženje u pogledu toga kako treba razumeti odnos između *En-sofa* i njegovih *parcufta*. Dilema koja je vodila različitim koncepcijama, teističkoj ili panteističkoj verziji učenja, sastoji se u sledećem: „Da li je *En-sof* Bog-ličnost, Bog Izraela, a svi *parcufti* samo Njegove manifestacije pod različitim aspektima, ili je

vraćanju rasutih i prognanih iskri na svoje prvobitno mesto. Proces obnove i reintegracije bi bio dovršen da nije došlo do Adamovog pada. Naime, *tikun* je već bio pri kraju, „svetovi su bezmalo bili u stanju za koje su bili predodređeni i, da Adam šestog dana nije počinio greh, njegove molitve i duhovni postupci bi na Šabat doneli konačno iskupljenje“.²⁹ Nažalost, Adamovim padom ponovo se razara gotovo već uspostavljeni sklad i iznova dolazi do progona *Šehine*. Valja istaći da u Lurijinom ezoterijskom učenju biblijski Adam strukturalno odgovara praiskonskom Adamu Kadmonu. Slikovito rečeno, na način Hajima Vitala, jednog od najautoritativnijih Lurijinih sledbenika, biblijski Adam poput zastora ili odeće obavija Adama Kadmona. Biblijski Adam je pre pada bio ne samo duhovno nego i sveobuhvatno biće. Shodno tome, svojim padom sve povlači naniže. Njegovim prvobitnim grehom i padom ponavlja se, mada na nižem nivou, kosmička katastrofa razbijanja nematerijalnih posuda. Budući da su u Adamovoj duši bile sadržane sve ljudske duše, njegov pad dovodi do rasipanja iskri na sve strane i njihovo utamničenje u materiji. Da bi iznova doveo stvari u red, oslobodio božanske iskre i uklopio ih u prvobitnu celinu, Bog bira jevrejski narod za pomoćnika. Jevreji su u rasejanju, baš kao i božanske iskre, upravo zato da bi pomogli Bogu da bude reintegrisan.³⁰ Ne zavisi samo jevrejski narod od Boga nego i sâm Bog, na neki način, zavisi od jevrejskog naroda! Tek njihovim sadejstvom obnoviće se čovekova duhovna priroda u njenom izvornom sjaju, izbaviće se zarobljene iskre i vratiti na svoje prvobitno mesto – u obličje Adama Kadmona, čime će tek Bog biti potpun, tj. iznova formiran. Pridržavanjem propisa Tore i molitvom svaki Jevrej utiče na brzinu ovog procesa. Od njegovog ponašanja ne zavisi samo njegovo individualno spasenje nego i kolektivno izbavljenje Izraela, štaviše čak i kompletiranje

pak *En-sof* bezlična tvar, *deus absconditus*, koji postaje ličnost tek putem *parcufa*?“ (*Isto*, str. 247)

²⁹ *Isto*, str. 250–1.

³⁰ Dok je ranije progonstvo uglavnom tumačeno kao kazna za grehe Izraela ili kao iskušenje, tj. ispit za veru, u svetlu nove kabale ono dobija i novo značenje: spavanje rasutih iskri i njihovo uklapanje u prvobitnog Adam Kadmona. O tome svedoče sledeći redovi iz ondašnjeg kabalističkog spisa: „To je rešenje tajne zašto je Izraelu suđeno da bude rob svih nejevreja sveta: zato da bi pokupio iskre koje su među njih pale... Zato se Izrael morao raspršiti na sve četiri strane: da bi uzdigao sve.“ (*Isto*, str. 258.)

božanskog bića. Na kraju pojaviće se Mesija kako bi omogućio dovršenje procesa obnove, tj. povratak svekolikog božanskog bivstvujućeg svom izvoru, tj. Bogu. Iskupljenjem Izraela zaključuje se iskupljenje čitavog sveta.

Za onog ko je verovao u Lurijino ezoterijsko učenje, a takvih je bilo sve više, patnja izgnanstva je imala dublji smisao. Uprkos poniženjima, svaki Jevrejin je mogao da oseća svoju izuzetnost, svoj kosmički značaj. Stoga ne čudi što je vremenom sve više jačalo eshatološko raspoloženje, optimističko uverenje da Mesija samo što nije došao. Ponovo oživljava staro verovanje da će se Mesija pojaviti ako dođe do istinskog pokajanja makar jedne jevrejske zajednice. Odgovornost svakog pojedinca je da bude ispravan, duhovan i čist, jer se time ubrzava dolazak Mesije.³¹ Ali, ako je to bilo dominantno učenje, kako je bilo moguće da Jevreji poveruju da je Mesija neko ko je očito odstupao od proklamovane čistote, pa čak nije posedovao ni značajniji lični magnetizam? Jedan od razloga tome je što klasično lurijanstvo nije poklanjalo mnogo pažnje ličnosti Mesije. „Predstava o mesijinoj ličnosti kod Jevreja je iznenađujuće bezbojna, mogli bismo reći i anonimna“, tvrdi Šolem.³² Stoga se od Mesije i nije očekivalo previše. Nedostatak onog minimuma, moralne i kulturne ispravnosti, uspešno je protumačio ideolog šabatajskog pokreta Natan iz Gaze. Sablažnjivi postupci Šabataja Cvija, kao što su javno konzumiranje zabranjene hrane, nepoštovanje posta, izgovaranje svetog Imena Gospodnjeg, brak sa prostitutkom, propoved da je Tora opozvana, bili su, po Natanu, zapravo paradoksalan dokaz njegovog mesijanskog poslanja: „Jer kad ne bi bio Iskupitelj ta skretanja mu ne bi ni pala na pamet; kad ga Bog obasja svojom svetlošću, on čini razna dela koja su u očima sveta neobična i izazivaju čuđenje i time doka-

³¹ Sredinom XVI veka učenje o seobi duša, koje ranije nije bilo dominantno u kabali, postalo je popularno u širokim narodnim slojevima. I u njemu se oseća iskustvo progonstva. Biblijski Adam je u sebi sadržao celokupnu dušu čovečanstva, da bi njegovim padom ona bila raspršena u individualne oblike. U svetlu kabale seoba duša (*gilgul*) je zapravo u krajnjoj instanci „samo seljenje one jedne duše, koja progonstvom ispašta svoj pad“. Na individualnom planu, svaka duša ima mnoštvo prilika da se izbavi iz kosmičkog progonstva. Svaki život je prilika za očišćenje od zla, duhovni napredak, kao i pomoć bližnjima da se uzdignu do višeg nivoa postojanja. Posvetljene duše, one koje zrače prvobitnim sjajem, bivaju izuzete iz procesa seobe i „na svojim blagoslovljenim mestima čekaju da se u trenutku sveopšte obnove ukllope u Adamovu dušu“ (*Isto*, str. 256).

³² *Isto*, str. 279.

zuje da govori istinu.³³ Sam Natan Šabatajeve bizarne i bogohulne postupke nije upražnjavao, niti ih je preporučivao drugima, ali ih je opravdavao kao „svete činove“, nerazumljive neposvećenima. Ako je Natan još pre Šabatajevog otpadništva morao da uloži prilično truda da ezoterijski protumači neobične postupke navodnog Mesije, izazov neočekivanog Šabatajevog prihvatanja islama, velikog greha u očima jevrejskog vernika, stavio ga je pred mnogo teži zadatak. Nepokolebivo uveren u autentičnost vlastite vizije Šabataja kao Mesije i svoj proročki poziv, Natan je sunarodnicima, a i samom sebi ponudio suptilno rešenje. Oslanjajući se na Lurijino učenje da je jevrejski narod rasejan po svetu da bi, pomoću svojih pobožnih dela i molitvi, oslobodio raspršene božanske iskre i zauvek razdvojio sfere dobra i zla, ideolog šabatajstva unosi smelu novinu u ovo učenje, koje je ulogu mesije svodilo na sakupljanje poslednjih iskri pred kraj *tikuna*, tvrdnjom daje u završnim i najtežim fazama *tikuna* neophodno da sam Mesija side u carstvo tame. Pošto privlačna sila svetosti nije sama po sebi dovoljna da izbavi božanske iskre iz ljuštura zla, Mesija je prinuđen na najvišu zamislivu žrtvu – otpadništvo, borbu sa zlom iznutra.³⁴

Pored ovog opravdanja sablažnjivih postupaka navodnog Mesije, neki od pripadnika šabatajskog pokreta ponudiće dodatno opravdanje, tvrdnjom da ti postupci izgledaju nedopustivo samo sa stanovišta stare Tore, koja je primerena vremenu progonstva. Pošto dovršavanjem procesa *tikuna* dolazi do preobražaja strukture sveta, večna Tora će se pojaviti u drugačijem vidu od onog koji je imala u uslovima progonstva. Umesto tradicionalne, rabinske Tore, koja

³³ *Isto*, str. 284–5. Zanimljivo je da se i sam Šabataj Cvi stideo vlastitih čudnih postupaka nakon što bi se okončalo stanje egzaltiranosti. Budući da više nije bio svestan razloga takvog ponašanja, katkad bi čak osuđivao sebe, sumnjao u njihovo demonsko poreklo. U normalnom stanju, a pogotovo onom duboke potištenosti i melanholije, on je bio lišen svakog magnetizma. Ipak, za Šabatajeve sledbenike od značaja je bilo jedino njegovo stanje mesijanskog ushićenja. Kada je neko u nešto čvrsto uveren, uvek će naći opravdanje za ono što ugrožava idealnost objekta vere. Tako bi, na primer, Šabatajev brak sa prostitutkom mogao biti opravdan ukazivanjem na isti takav postupak proroka Osije. Iza sablažnjivog čina navodno se krije povinovanje Božjoj volji.

³⁴ U ovoj Natanovoj zamisli očit je motiv patnje Božjeg slugu, toliko prisran hrišćanstvu, ali koji nije stran ni judaizmu. Za šabatajce je žrtva njihovog Mesije čak veća od Hristove, jer podrazumeva podnošenje najteže moguće osude – one za otpadništvo i izdaju.

zastire izvornu, večnu Toru, u mesijanskom dobu vladace Tora rajskog pravremena. Ova Tora kosmičkog sabata imaće dijametralno suprotne propise od onih koji važe u običnim, radnim „danima“ kosmičkog ciklusa.³⁵ Budući da je Mesija, kao novi Adam, donosilac utopijske, odnosno obnovitelj večne, rajске Tore, njegovo ponašanje mogu pravilno razumeti samo oni koji su u posedu ezoterijskog znanja. Samim tim što Mesija stoji na razmeđu starog i novog sveta, prirodno je što se njegovim postupcima, koji slede novi zakon, čine destruktivnim onima koji se slepo drže starog poretka. Shodno razlikovanju tradicionalne i večne Tore, za šabatajce se nametnuo izbor između dveju mogućnosti. Ona radikalna podrazumeva sledenje mesijinih postupaka kao uzora, ma koliko oni bili sablažnjivi u očima tradicionalista.³⁶ Ona umerena polazi od toga da su neobični postupci Mesije isključivo vezani za njega i njegovu misiju, te zato ne obavezuju njegove sledbenike. Ova druga mogućnost je bila mnogo prihvatljivija za većinu šabatajaca. Ona je omogućila umerenim šabatajcima da izbegnu rabinski progon. Budući da su se ponašali u skladu sa propisima rabinske Tore, a tajno ostali privrženi otpadničkom Mesiji, nisu na sebe skretali pažnju, što je omogućilo neobično dugo trajanje šabatajskom pokretu.

Paradoksalna privrženost Mesiji, čak teorijska apologija njegovog otpadničkog čina, postaje razumljivija ako se u obzir uzme i psihološka dimenzija. Naime, ne treba gubiti iz vida da su sefardske zajednice imale odlučujuću ulogu u razvoju šabatajskog pokreta. Među njima je bio priličan broj marana, koje je teška istorijska situacija u Španiji naterala da vode dvostruki život: jednu veru su javno ispovedali, a drugoj su tajno bili privrženi. Onima koje je savest pekla zbog vlastite ili predačke izdaje, ideja o otpadničkom Mesiji

³⁵ Po nekim interpretacijama, postojeća Tora, koja je u znaku poretka i tradicije, vezana je za drvo poznanja dobra i zla, dok Tora mesijanskog doba izvire iz rajskog drveta života. Drugi dolazak Mesije, njegov trijumfalni povratak iz područja tame, omogućioće uspostavljanje utopijskog stanja nesputane slobode. Najradikalniji šabatajci su smatrali da će tada doći do toga da ono što tradicionalna Tora zabranjuje postane upravo ono što treba činiti. To se pre svega odnosi na ukidanje seksualnih tabua, pre svega zabrane incesta. Vidi: Gerschom Schollem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, str. 70–75.

³⁶ Ponekad se nije radilo samo o pukom podražavanju vođe. „Kao ispit njihove vere“, Šabataj Cvi je ne samo zahtevao od nekolicine svojih pristalica da prekrše izvesne zabrane, nego i da nakon njegovog otpadništva slede upravo taj njegov najsablažnjiviji mogući korak. (*Isto*, str. 65)

delovala je kao melem na ranu. „Učenje po kojem je sama priroda poslanja nagnala mesiju na neumitnu tragediju otpadništva bilo je kao stvoreno da posluži kao emocionalni ventil za namučenu maransku svest.“³⁷ Otuda ne čudi što će značajnu ulogu u razvoju šabatajskog pokreta odigrati Abraham Migel Kardoso, koji je po rođenju bio marano. Po Kardosovom učenju, čitav jevrejski narod je zbog svojih grehova, pre svega onog zaborava vlastitog živog Boga Biblije, zaslužio sudbinu marana. Božja milost je ipak sačuvala Jevreje od zaslužene kazne time što je jedino Mesiji, budući da je samo njegova duša dovoljno snažna da izdrži tako nešto, namenula ulogu otpadništva kao najveću žrtvu.

Na Kardosovo učenje o tri *parcufa* (lica) božanstva nadovezaće se ekstremni šabatajci.³⁸ Po Kardosu, na mesto drugog *parcufa* – Boga Izraela, koji se uzdigao tokom procesa isкупljenja, uzneo se Šabataj Cvi i poprimio božanski status. Ekstremni šabatajci, koji su prešli u islam i osnovali sektu pod nazivom *donme* (otpadnici), preoblikovali su Kardosovo učenje u zamisao da je zapravo sam Bog Izraela sišao i otelotvorio se u Šabataju Cviju. Takva zamisao je morala da zvuči kao velika jeres u ušima pravovernih Jevreja, koji su bili veoma osetljivi na svako odstupanje od čistog monoteizma. Naime, tvrdnja da Šabataj Cvi nije samo Mesija nego i otelotvoreni Bog veoma podseća na hrišćansko učenje, prema kome su Jevreji oduvek pokušavali da uspostave čvrstu distancu. No „otpadnici“ su otišli i korak dalje. Budući da su verovali da je svaki od njihovih vođa zapravo reinkarnacija Mesije, a sam Mesija je bio božanskog porekla, zastupali su koncepciju koja neobično podseća na hinduističko učenje o avatarima.

Vrhunac ekstremizma u šabatajskom pokretu nesumnjivo predstavlja Jakob Frank, koji je, sledeći Šabatajev primer, sa nekoliko stotina svojih sledbenika prešao u rimokatoličku veru. Oslanja-

³⁷ Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog mističizma*, str. 280.

³⁸ Kritiku jevrejskog naroda što je, usled okruženosti gojima, podlegao lošem uticaju i, posredstvom filozofa poput Sadje i Majmonida, spojio ujedno apstraktnog Boga filozofa, poznatog paganskim narodima, i Boga praotaca Avrama, Isaka i Jakova, čime se ogrešio o živog Boga Izraela, Kardoso je dopunio učenjem o trima *parcu-fima* božanstva. Po Kardosu, prvi *parcu-f* je „Sveti starac“, njegova emanacija je drugi *parcu-f*, Bog Izraela, a treći *parcu-f* je *Šehima*, koja se nalazi u progonstvu. Jevrejske molitve treba da se usmeravaju samo Bogu Izraela, radi uspostavljanja njegovog jedinstva sa *Šehinom*, a ne Aristotelovoj apstrakciji Prvog uzroka.

jući se na Kardosovo učenje o tri *parcufa*, Frank je tvrdio da je Šabataj Cvi otelotvorenje „Dobrog Boga“, prvog *parcufa*, dok je on sâm otelovljenje Boga Izraela, drugog *parcufa*. No, biće potrebno da se pojavi i treći mesija koji će otelotvoriti *Šehinu*, treći *parcuf*, a on će biti žena kojoj Frank dodeljuje ima „Devica“. Uveren ne samo u svoje božansko nadahnuće nego i u svoju božansku prirodu, Frank je prkosio tradicionalnim normama, tvrdeći da svaki istinski šabatajac mora i sâm da siđe u pakao, da se protiv zla mora boriti zlom. Pre uzdizanja do Boga čovek se mora, poput Isusa i Šabataja, spustiti u carstvo tame.³⁹ Talmudsku izreku „Davidov sin dolazi jedino u doba koje je ili potpuno krivo ili potpuno nevino“, radikalni šabatajci su protumačili na sledeći način: „Pošto ne možemo svi biti sveci, budimo svi grešnici.“⁴⁰ Za razliku od Lurije, koji je insistirao na naporu ka svetosti da bi se pripremili uslovi za dolazak Mesije, radikalni šabatajci su izabrali lakši put, razvijajući učenje o svetosti greha. Oni su, doduše, priznavali da je Tora seme spasenja, ali su tvrdili da kao što seme mora truliti u zemlji da bi iz klice nastao plod, tako i sama Tora mora istruliti da bi se nakon njenog poništavanja razvio toliko očekivani plod mesijanskog doba. Na paradoksalan način, po njima se upravo kršenjem rabinske Tore izvršava istinska, nezastarta večna Tora. Uverenje da je opravdano grešiti, jer se na taj način navodno iznutra pobeđuje zlo, dovelo je do krajnje raskalašnosti. Učenjem da se postupci izabranih i posvećenih ne mogu prosuđivati uobičajenim merilima, da su oni s onu stranu dobra i zla, opravdavana je orgijastička obredna praksa i krajnja seksualna iskvarenost.⁴¹

³⁹ „Hrist je, kao što znate, rekao da je došao da iskupi svet od moći đavola, ali ja sam došao da ga iskupim od svih zakona i običaja koji su ikada postojali. Moj je zadatak da uništim sve ovo, tako da Dobri Bog može da se otkrije“, smelo je izjavljivao Frank. Navedeno prema: Karen Armstrong, *Istorija Boga*, str. 367.

⁴⁰ Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, str. 287.

⁴¹ „Orgijastički rituali su održavani dugo vremena među šabatajskim grupama, a u krugovima donme sve do 1900.“, tvrdi Šolem. Praznik Purim je imao kulminaciju u „gašenju svetla“ i orgijastičkoj razmeni žena. Takvo praznovanje, koje se dovodezuje na paganski kult Velike majke, doživljavano je kao svojevrсна anticipacija mesijanske utopije. Vidi: Gerschom Schollem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, str. 75 i 114. Istini za volju, treba istaći da su obredne orgije prisutne u različitim kulturama, od „primitivnih“ do „prosvেćenih“. Verovatno nijedna religija nije imuna na njih. Postoje izveštaji o orgijastičkoj praksi ne samo kod Eskima i Aboridžina, u tantričkim i šaktičkim kultovima, nego i kod nekih jevrejskih, gnostičkih, hrišćanskih i islamskih sekti. Svrha takve prakse, po

U svom religijskom nihilizmu Frank je tvrdio ne samo da je Stari zavet ukinut već i da sve religije moraju da budu uništene, jer će jedino na taj način biti omogućeno da Bog jasno zasija. O liku Jakoba Franka koji je, po Šolem, bio „najgnusnija i najsablajnjivija figura u istoriji jevrejske mistike“⁴², dovoljno govore njegove reči: „Gde god je Adam kročio, izgrađen je grad, ali gde god ja stupim nogom, sve će biti uništeno, jer ja sam došao na ovaj svet samo da razorim i uništim.“⁴³ U anarhističkom slavljenju slobode, koja se mora izboriti vlastitim naporom, Frank je insistirao da njegove pristalice budu bez religije, štaviše da se ogrešuju o ono što je u očima običnih smrtnika sveto. Dovevši do kulminacije Šabatajev bogohulni blagoslov „Ne-ka ti je slava, o, Gospode, Tebi koji dopuštaš zabranjeno“⁴⁴, Frank se, u naporu za približavanjem Bogu i ostvarivanjem mesijanskog doba, opasno približio prvom, praiskonskom pobunjeniku, Luciferu. Tako je mesijanska ideja Jevreja u XVII i XVIII veku izobličena do krajnje grotesknosti.⁴⁵

Mnogo više od žestokog rabinskog obračuna sa šabatajskom ideologijom, surova činjenica izostajanja obećanog preokreta – trijumfalnog povratka Mesije iz oblasti tame, doprinela je osvešćavanju jevrejskog naroda. Nakon debakla mesijanskog očekivanja, veliki entuzijazam zamenilo je duboko razočarenje, što je neminovno dovelo do potiskivanja mesijanske ideje. Nada u drugačiji svet

Elijadeu, nije puko zadovoljavanje požude, već očekivanje da će upravo ona omogućiti povratak na stanje Adamove nevinosti, obnovi savršenstva mitskog početka. Vidi: Mircea Eliade, *Okultizam, magija i pomodne nauke*, Zagreb 1981, str. 120–123, 139–143, 153–157.

⁴² Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, str. 279.

⁴³ Navedeno prema: Gerschom Schollem, *The Messianic Idea in Judaism and other Essays on Jewish Spirituality*, str. 130. Doduše, Frank veruje da će nakon sveopšteg razaranja ipak uslediti izgradnja sveta. O tome svedoče reči koje slede. Frank, naime, samoljubivo tvrdi: „Ali ono što ja izgradim trajaće večno.“

⁴⁴ Navedemo prema: Geršom Šolem, *Glavni tokovi jevrejskog misticizma*, str. 289.

⁴⁵ Zanimljivo je da su šabatajci, negujući duh pobune i dovodeći u pitanje tradicionalne verske propise, pripremili jevrejski narod za epohu prosvetećenosti. Dok su umereni šabatajci bili pioniri reformisanog judaizma, oni ekstremniji su u Francuskoj revoluciji videli ostvarivanje svojih revolucionarnih ideja, oslobađanje od političke i duhovne potlačenosti. Potomci šabatajaca koji su prešli u islam biće veoma aktivni u mladoturskom pokretu. Tako je, dijalektikom istorije, jedna izrazito religiozna ideja – mesijanska, dovela do razvoja upravo sekularističkog duha.

prenela se ili na individualni plan u hasidizmu⁴⁶ ili u veru u kolektivnu emancipaciju posredstvom reformisanog, prosvetćenog judaizma.

Pa ipak, uprkos gorkim istorijskim iskustvima sa tobožnjim mesijama, među ortodoksnim Jevrejima i danas je živo očekivanje dolaska Mesije. Oni čvrsto veruju da će Davidov potomak izbaviti jevrejski narod od svih njegovih neprijatelja, sabrati ga iz rasejanja i učiniti ga dominantnim, vladajućim narodom na zemlji. On će obnoviti Solomonov hram, od koga je ostao samo Zid plača, i učiniti Jerusalim prestonicom sveta. Najveći deo Jevreja odbija čak i pomisao da kritički preispita da li je bilo ispravno nepriznavanje Isusa Nazarećanina za Mesiju. Plašeći se da bi time izgubili svoj identitet, oni su i dalje uvereni da je Isus Hristos bio varalica i prevarant, lažni Mesija.⁴⁷ Ipak, uprkos strastvenom većinskom odbacivanju Hrista, ima i Jevreja koji potajno veruju u njega. Štaviše, u Izraelu danas ima oko deset hiljada tzv. mesijanskih Jevreja, koji se pridržavaju propisa Tore, ali javno ispovedaju da je Isus odista bio Hristos, tj. Mesija. Iako su izloženi velikom neprijateljstvu jevrejske zajednice, iako ih većina doživljava kao izdajnike, unutrašnju opasnost, neuporedivo veću od spoljašnje, oni ipak uspevaju da opstanu. Štaviše, kao da ih je svakim danom sve više, te se to čak može tumačiti i kao ostvarenje drevnih proročanstava da će u poslednja vremena deo Jevreja sagledati kobnu grešku svojih predaka i vratiti se Hristu.⁴⁸

⁴⁶ Uprkos ugledu koju je cadik imao među svojim sledbenicima, uprkos bespogovornom predavanju njegovom vodstvu, uverenju da se radi o bogoostvorenoj osobi, pa možda čak i o avataru, hasidi mu ipak nisu pridavali mesijanski značaj. Spašenje je ograničavano uglavnom na individualni plan, odnosno na najbliže okruženje. Kolektivno izbavljenje posredstvom Mesije zamenio je ličan mistički put, podržavan od cadika, koji je kao „potpuni pravednik“ imao ulogu duhovnog učitelja.

⁴⁷ Davnašnje optužbe za demonizovanost i čarobnjaštvo, kvarenje prave vere, lažno izdavanje za Božjeg sina, i danas nisu izgubile na snazi. Kompromitujuća verzija Isusovog porekla, po kojoj je on navodno bio sin frizerke Marije i rimskog vojnika Pantere, kao i poricanje njegovog vaskrsenja, tvrdnjom da su njegovo mrtvo telo zapravo ukrali apostoli, svedoče o tvrdokornom odbijanju Jevreja da se suoče sa svojom pogrešnom odlukom. O jevrejskim optužbama na račun Isusa Hrista vidi: Milan Vukomanović, Novi Sad 1996, *Rano hrišćanstvo od Isusa do Hrista*, str. 118–120.

⁴⁸ Današnji jevrejski sledbenici Hrista svojim stavom nalikuju na prvobitnu hrišćansku zajednicu u Judeji, sastavljenu isključivo od Jevreja, na čijem čelu je bio sv. Jakov Pravedni. Ova hrišćanska zajednica je nakon razaranja Jerusalima 70. godine, iako se prethodno povukla iz grada, ubrzo nestala sa istorijske pozornice, a hrišćanstvo se razvilo od preobraćenog paganskog stanovništva. O pripadnicima pokreta „Jevreji za Isusa“, tj. o tzv. mesijanskim Jevrejima Sergej Putilov piše: „Oni se i

Spor oko toga da li je Mesija već došao, da li se čeka na njegov prvi ili drugi dolazak, u korenu je sukoba između hrišćana i Jevreja. Dok Jevreji čekaju na dolazak svog kralja iz Davidove loze, hrišćani slede Isusovo upozorenje da će se na kraju vremena pojaviti lažni hristosi/mesije, kojima je cilj da obmanu verne. Očekivani jevrejski Mesija je, po hrišćanskom verovanju, zapravo Antihrist, koji će, predstavljajući se kao veliki humanista i čudotvorac, obmanuti najveći deo čovečanstva.⁴⁹ Ipak, nakon tri i po godine njegove vladavine, koje će biti u znaku neviđenih iskušenja i patnji, uslediće Drugi Hristov dolazak, ovog puta u veličanstvu i slavi. Lažni Mesija će biti svrgnut sa prestola i bačen u dubine pakla. Ljudi koji su mu se priklonili, koji su se odrekli Hrista, biće podvrgnuti sličnoj sudbini na Strašnom sudu. Što se tiče jevrejskog naroda, hrišćanski teolozi, oslanjajući se na *Poslanicu Rimljanima* sv. apostola Pavla, uglavnom zastupaju gledište da će se jedan njegov deo, onaj koji prihvati Isusa Hrista, na kraju vremena ipak spasiti.

Mesijansko očekivanje izvor je spora i između judaizma i islamskog sveta. Naime, da bi došlo do obnove Solomonovog hrama, neophodno je srušiti Kupolu nad stenom, čuvenu Omarovu džamiju koja se nalazi upravo na mestu nekadašnjeg Hrama, a ona je po značaju treća islamska svetinja u svetu. Muslimani veruju da se upravo s tog mesta Muhamed uzneo na nebo i primio od Alaha ne samo delove Kurana nego i uputstva o načinu molitve, te stoga ni po koju cenu nisu spremni da dozvole obnovu Solomonovog hrama.

dalje drže judejskih zakona i u isto vreme svim srcem su priznali u Ješui (Isusu) Sina Božijeg. Ova čudna struja, srodna judeo-hrišćanima prvih vekova, nastala je pre svega nekoliko desetleća, ali već sada broji hiljade sledbenika među Jevrejima po celom svetu. Ukupno među 15 miliona Jevreja celog sveta, već oko jedan milion su sledbenici Isusa – pravoslavni, rimokatolici, protestanti“ (Sergej Putilov, „Put u Svetu zemlju pod unakrsnom paljvom“, u: *Nebo i zemlja će proći, ali reči Moje neće proći* (Mt. 24, 35): *Živimo li u poslednjim vremenima?* (prir. Vladimir Dimitrijević, Jovan Srbulj), Beograd 2006, str. 603).

⁴⁹ Današnji ljudi, ogrezli u materijalizmu, zapravo svojim neduhovnim stavom pripremaju teren za dolazak Antihrista. Slično Jevrejima, koji u prošlosti nisu prepoznali Hrista „zato što su njihova mesijanska očekivanja bila ovozemaljska“, tako se i moderno čovečanstvo, stremeći ka materijalnim dobrima, postepeno sve više udaljuje od Hrista i okreće Antihristu. Prihvatanje lažnog mesije biće sasvim „prirodno“, logična posledica materijalističkog životnog stava. Vidi: Arhimandrit Serafim (Aleksiev), arhimandrit Sergej (Jazadžiev), *Pravoslavje i ekumenizam*, Podgorica 1997, str. 306.

S druge strane, mnogi Jevreji veruju da će se Mesijin dolazak dogoditi u bliskoj budućnosti i zato nisu spremni na nikakav kompromis.⁵⁰

Spor oko mesijanske ideje u korenu je kako davnašnjih istorijskih dešavanja tako i onih savremenih, a po svemu sudeći, uprkos rastućem sekularizmu, biće izvor i budućih žestokih sukobljavanja. Dilemu oko toga ko je u pravu razrešiće dolazak istinskog Mesije. Problem za one koji pogreše u proceni je u tome što će tada biti prekasno za promenu mišljenja i pokajanje.

Zoran Kindjic

DIE MESSIANISCHE IDEE IM NEUZEITLICHEN JUDAISMUS

Zusammenfassung

Die messianische Idee im neuzeitlichen Judentum erörternd, fokussiert sich der Autor auf die Sabbataier-Bewegung. Er untersucht die gesellschaftlich-geschichtlichen und psychologischen Gründe, welche die massenhafte Akzeptanz Sabbatai Zewis als Messias ermöglicht haben, wie auch das Verharren in dieser Überzeugung nachdem er große Erwartungen enttäuscht hatte, indem er unerwartet zum Islam übertrat. Der junge Rabbiner Nathan aus Gaza hat, sich auf Lurias Kabbale verlassend, nicht nur das jüdische Volk überzeugt, dass Sabbatai Zewi der langerwartete Messias ist, sondern auch eine theoretische Rechtfertigung seines angeblich nur scheinbaren Verrats gegeben. Die Rechtfertigung des anstößigen Verhaltens Sabbatai Zewis, welcher eine manisch-depressive Person war, führte unter extremen Sabbataiern zur Überzeugung von der Heiligkeit der Sünde, wodurch die messianische Idee im neuzeitlichen Judentum bis zur äußersten Groteskheit verzerrt wurde.

Schlüsselwörter: messianische Idee, Judentum, Sabbataier-Bewegung, Kabbale, Heiligkeit der Sünde, Sabbatai Zewi, Nathan aus Gasa.

⁵⁰ O uzavreloj atmosferi među jevrejskim fundamentalistima svedoči i sledeći letak, koji se deli u Jerusalimu: „Kralj Mašijah (Mesija) dolazi! Mi stojimo na pragu oslobođenja koje treba da nastupi trenutno. Budući, Treći hram koji čekamo, već je u potpunosti izgrađen na nebesima i uskoro će se spustiti na sveštenu goru Moriju“ (Sergej Putilov, „Put u Svetu zemlju pod unakrsnom paljbom“, str. 600).